

NORGES INDSKRIFTER

MED DE ÆLDRE RUNER.

UDGIVNE

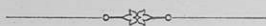
FOR

DET NORSKE HISTORISKE KILDESKRIFTFOND

VED

SOPHUS BUGGE.

I.

CHRISTIANIA.

A. W. BRØGGERS BOGTRYKKERI.

1891—1903.

16. Bø.

Literatur. Utrykt (i Runearkivet i Christiania). Brev fra G. Kirsebom til S. Bugge, dateret Sogndal 23de Oct. 1865. — Brev fra Sognepræst P. Lund til Directionen for Foreningen til norske Fortidsmind. Bevaring, dateret Sogndals Præstegaard 22de Dec. 1865. — Brev fra G. Kirsebom til S. Bugge, dateret Sogndal 10de Aug. 1866.

Trykt. Nicolaysen, Norske Fornlevninger (1862—1866), S. 785 f., med Bemærkninger af S. Bugge. — S. Bugge i Tidsskr. f. Philol. og Pædag. VII (1866—1867), S. 220. 238. 320. — S. Bugge hos Wimmer i Aarbøger f. nord. Oldk. 1867 S. 54 Anm. ****). — Stephens, Runic Monuments, Vol. II (1867—1868), S. 846—857 (S. 847 Tegning af Stenen efter Photographi og Papiraftryk). 939 f. XXVI. — Vol. III (1884), S. 27. 40. 78. 392. 426. — S. Bugge i Tidsskr. for Philol. VIII (1868—1869) S. 164. — Wimmer i Aarbøger f. n. O. 1868 S. 306. — Lyngby i Brev af 26/9 69 i Tidsskr. f. Philol. X, 85 og i Brev af 23/5 70 sammesteds X, 98. — S. Bugge i Aarbøger f. n. O. 1870 S. 198. 200. — S. Bugge i Vidensk. Selsk. Forhandl., Christiania 1872, S. 317 f. — Wimmer, Runeskriftens oprind., i Aarbøger f. n. O. 1874 S. 132. 144. — Heinzel, Über die Endsilben d. altnord. Spr. (1877) S. 8 = [348]. 137 = [477]. — S. Bugge i Aarbøger f. n. O. 1884 S. 90. — Noreen Altisl. u. altnorw. gramm. ¹ (1884) § 5. § 88, 3 anm. 4. § 266 anm. 2 og anm. 3. S. 192 f. Nr. 17 med Bemærkning af S. Bugge. ² (1892) § 5. § 57, 3. § 291 anm. 1 og anm. 2. S. 257 Nr. 6. — Burg, Die ält. nord. runeninschr. (1885) S. 118. 167. — Wimmer, Die runenschrift (1887) S. 149. 160. 163. 303. — Streitberg i Paul-Braune Beitr. XIV (1889) S. 173. — A. Noreen i Pauls Grundriss I (1891) S. 419. 449. 490. — A. Noreen, Abriss der urgerm. Lautlehre (1894) S. 169. — Stephens, The Runes (1894), S. 36 Nr. 6.

Grundlag for Behandlingen. Undersøgelse af Originalen ved Prof. Rygh og Udgiveren.

Tegninger. Paa S. 238 er trykt en Gjengivelse af Tegningen i Stephens's Værk (laant af det kgl. nordiske Oldskriftselskab i Kjøb.). Paa S. 239 er trykt en Autotypi efter et Photographi af Stenens Runer, som er taget af Photograph Væring.

¹) Rygh har beskrevet den i Aarstad-Haugen fundne Perle saaledes (Den norske Rigstid.): „Perle af Glas, af en noget fladtrykt Kugleform, støbt i Facetter. Glasset er hvidt og gjennemsigtigt og har et blaaligt Skjær ved reflecteret Lys, men ved gjennemfaldende et gulagtigt“. Flere Perler med lignende Lysskjær er fundne i norske Jærnaldersfund. Undset (Aarbøger 1880 S. 158) siger med urette, at der blev fundet et Glaskar i Aarstad-Haugen.

Den paa S. 238 afbildede Runesten er fra Gaarden Bø eller, som den officielt skrives, Kirkebø (Matr. Gaards-Nr. 56) i Sogndal Præstegjeld i Stavanger Amt. Den første bestemte Meddelelse om den var følgende, som blev givet af Gaardbruger G. Kirsebom i Brev, dateret Sogndal 23de Oct. 1865: „Paa min Naboes Gaard her paa Bø skal for mange Aar siden være funden en meget lang Steen med Runeskrift paa. Stedet, hvor den fandtes, kaldes Iversknuden. Senere blev denne Steen bragt ned paa Veien, hvor den blev lagt over et Vandløb i Nærheden af Skiftet mellem Gaardene Bø og Frøiland, og vor forrige Sognepræst Pastor Aall, der fik vide dette, fik den taget op og bragte den til Præstegaarden, hvor den ligger i Haven som Bænk ved et Steenbord.“

Sognepræst P. Lund skriver fra Sogndals Præstegaard 22de Dec. 1865 om Stenen følgende: „Den . . . i Præstegaardens Have beroende Runesten . . . [har] oprindeligt . . . ligget paa en nu udgravet Gravhaug paa Gaarden Bøes Grund.“

Endelig skriver G. Kirsebom fra Sogndal 10de Aug. 1866: „Med Hensyn til den omskrevne Runesten . . . har jeg spurgt alle, som jeg kunde tænke kunde give Oplysning i Sagen. Vor forrige Kirkesanger Nielsens Søn siger, at hans Fader fortalte, at den skal være funden i en Kjæmpehøi, som laa tværs bort fra Veien, hvor den var nedlagt tværs over en Veigrøft (hvorom før er skrevet) omtrent et Stenkast fra Veien og altsaa ikke, som jeg før havde skrevet, paa Iversknuden. Hvorledes den har lagt, kan jeg ei faa nogen Oplysning om, da her er ingen, som nu lever, der har været med at flytte den fra Gravhøien, ei heller noget Sagn i saa Henseende.“

Stenen blev indsendt til Christiania i April 1866 og er nu reist i Haven bag Universitetet, i hvis Oldsagsamling den har Nr. 3817. Den er af finkornet lys graa Granit. Hvad enten Stenen, da den i nyere Tid først blev funden, laa paa en Gravhaug (hvilket er det sandsynlige) eller i en Gravhaug, maa den efter sin Form og Størrelse nødvendigvis først af have været bestemt til at reises i fri Luft.

Stenen er 1,87 Meter høj over Jorden. Dens største Bredde er 0,60 M. Tykkelsen er ikke betydelig; den er størst i Midtlinjen, hvorimod Kanterne er næsten skarpe, saa at Tværsnittet bliver linseformet.

Stenen er ikke glat tilhugget. Indskriftsiden har en nogenlunde jævnt convex Flade.

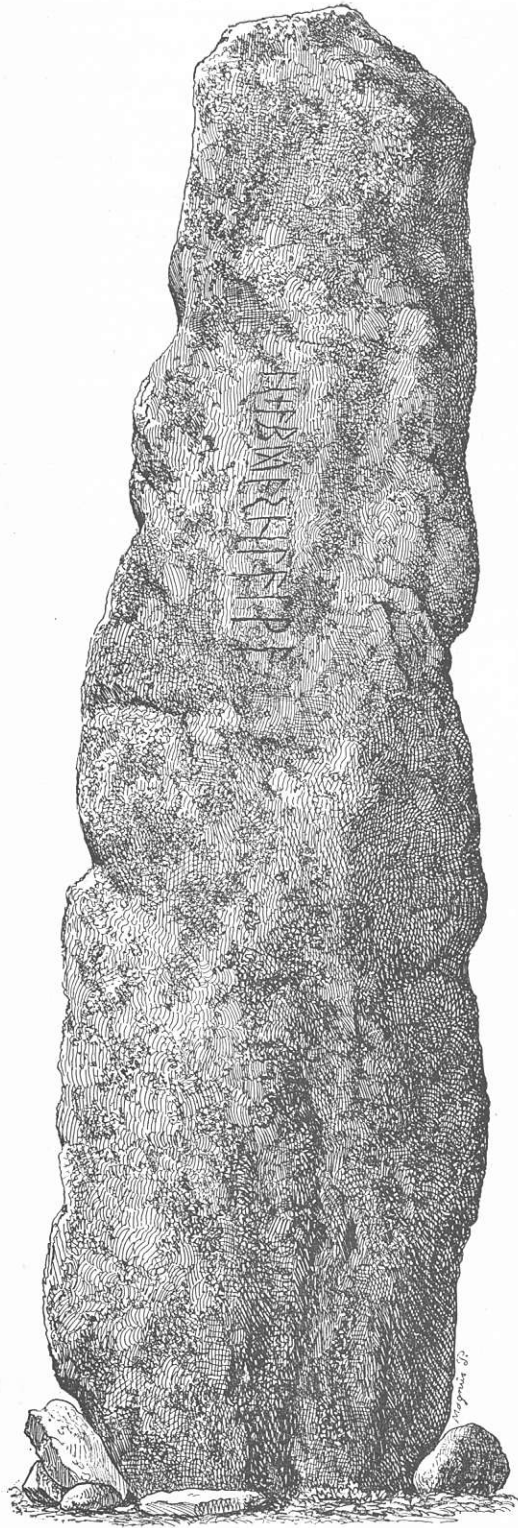
Indskriften gaar ovenfra nedad og fra venstre mod højre. Den har ingen Skilletegn. Heller ikke er Indskriften omgivet af Rammestreger. En horizontal Fure over enden af Runerne fra Rune 5 af er betydningsløs¹⁾.

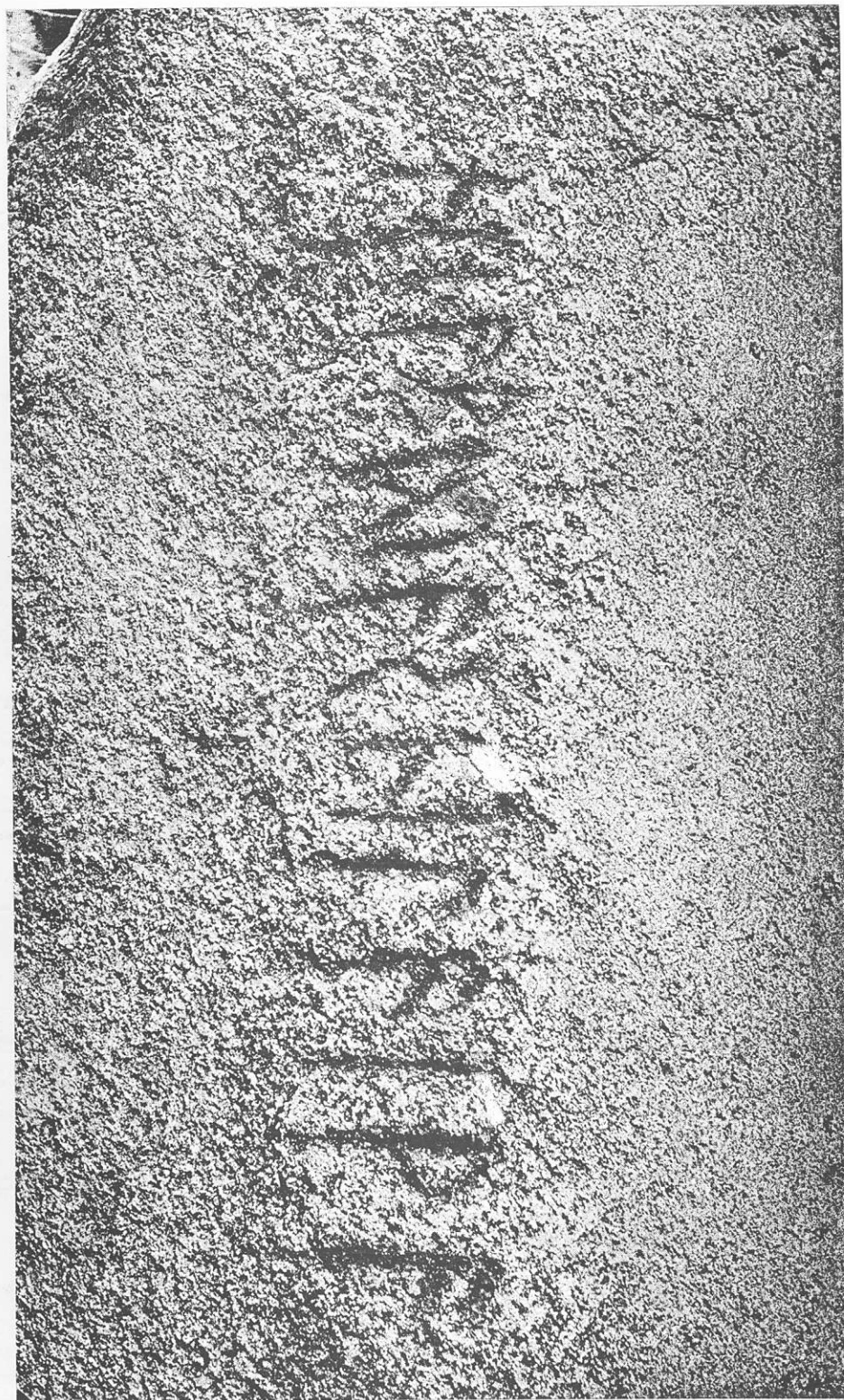
Andre Exempler paa, at en med den længere Rækkes Runer skreven Indskrift gaar ovenfra nedad, anføres af Wimmer Runenskrift S. 130. Se ogsaa Norg. Indskr. I, 73 og 176.

Indskriften bestaar af 13 Runer. Disse, som ialfald nu ikke vise sig meget dybe, er med Undtagelse af Rune 2 og Rune 4 sikre og tydelige:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13
 H * F * M F Z H I F I P F
 h * a * d a s h l a i w a

¹⁾ For Indskriftens Vedkommende maa man alene holde sig til Autotypien paa S. 239. Tegningen paa S. 238 gengiver ikke Indskriften fuldt nøiagtig og er her kun meddelt for at vise Stenens Form og hvor Indskriften er anbragt paa denne.

Rune 5 **𐌛** kan ikke læses som **m**. Derimod er Rune 2 og 4 utydelige, Om deres Læsning skal jeg i det følgende tale¹⁾.

Indskriften er sikkert at afdele i to Ord: **h*a*das** og **hlaiwa**.

Det andet Ord **hlaiwa** er Nom. sg. neutr. af en Stamme paa **-a**. Ordet er ved sin Endelse ensartet med Accus. **horna** n. paa Guldhornet, **arina** n. paa By-Stenen (Norg. Indskr. I, 108) og med flere Accusativer af Hankjøn, f. Ex. **staina** Tune (Norg. Indskr. I, 29).

hlaiwa betyder „Gravhaug“ eller „Grav“. Et deraf afledet Verbum **hlaaiwido** eller **hlaiwido** forekommer paa Strand-Stenen; se i det følgende. Et til **hlaiwa** svarende Ord findes i de andre germanske Oldsprog. Got. **hlaiw** neutr. „Grav“ (*rápos, μνημείον*); oht. **hlæo**, **hlêo** „mausoleum, acervus, tumulus, agger“; mht. **lê**, Gen. **lêwes** „Hügel“; Oldsaks. i Heliand Dat. **hlêwe** „Grav“. Ags. **hlâw**, **hlêw** „Høi“, saavel om en naturlig Forhøining som om en Gravhaug; endnu i ældre Engelsk **low**, skotsk **law**. Urnord. **hlaiwa** er Intetkjønssord ligesom got. **hlaiw**, medens ags. **hlêw** er Hankjønssord.

Ved Siden af den i **hlaiwa** fremtrædende **a**-Stamme findes ogsaa flere Former (f. Ex. oht. **lêirun** Dat. pl.), der henviser til en **s**-Stamme²⁾.

Væsentlig samme Ord som **hlaiwa** er lat. **clivus** „Høi“ (af **cleivo-s*), som dog i første Stavelse har **i** af **ei**, medens det germanske Ord forudsætter **oi**.

hlaiwa er dannet ved Suffix **-wa** af samme Rod som den, hvoraf bl. a. isl. **hlein** „Vævstøtte“, nynorsk Dial. **lein** f. „Skraaning, Vævstøtte“, got. (**hlains**) Gen. pl. **hlaine** „Høi“ er afledet.

I historisk nordisk Sprog kan jeg ikke paavise noget Spor af **hlaiwa**³⁾. Dette synes, ligesom Mangelen af **alu** (Norg. Indskr. I, 160—166. 232) i historisk Nordisk, at henviser til, at en gennemgribende Forandring af de religiøse Forestillinger, som knyttede sig til Graven, er indtraadt i Vikingetiden i Modsætning til den forudgaaende Tidsalder.

Indskriftens første Ord **h*a*das** er sikkert Genetiv af et Mandsnavn, som er styret af **hlaiwa**. Indskriften betegner altsaa „H—ds Grav“ eller „H—ds Gravhaug“.

Stephens (II, 849—857) har hermed sammenlignet mange Steder i oldengelske Diplomer, hvor der som et fremtrædende Punkt i et Landskab og navnlig som Grænsemærke nævnes et Stedsnavn, der bestaar af et Mandsnavn i Genetiv efterfulgt af **hlâw** eller **hlêw**. F. Ex. *Hyðwaldan hlau* (Kemble Cod. dipl. 3, 387, Aar 801); *et Wihlbaldes hlawe* (Kemble 2, 26; Aar 845, Wessex). Det er paa disse Steder en afdød Mands Gravhaug, der anføres som Mærke.

Sammenlign ogsaa Indskriften **igirjon halan** „Igingas Sten“ Norg. Indskr. I, 178 og hvad dertil er bemærket.

1) Nogle Streger over **𐌛 d** er sikkert betydningsløse.

2) Se Kluge Anglia Anzeig. V, 85; H. Møller, Zur ahd. Allitterationspoesie, S. 124.

3) Munch (Hist.-geogr. Beskrivelse over Kong. Norge S. XV) mener, at **hla** „Grav, Dybde“ = **hlaiw** er bevaret i *Hlaheimr*, et Landskab, der omfattede det Omraade, som nu indtages af Holter, Gjerdrum og Heni Sogne paa Romerike. Dette Navn, som i Diplomer skrives *i-Læm*, *i Læm*, kan dog meget vel være dannet af oldn. **hlær** „blid, mild“ (om Veir og Vind), forudsat at **hl** her har været den oprindelige Fremlyd.

h*a*das er Genetiv paa *-as* af en *a*-Stamme ligesom **godagas** i Valsfjord-Indskriften (se i det følgende) og **asugisalas** paa Kragehul-Spydstagen. Det ældste sikre Exempel paa, at *a* foran Genetivendelsen *-s* er faldt ud, er *hariwulfs* eller *haripulfs* paa Råfsal-Stenen (Wimmer Runenschr. S. 230). Paa Stentofta-Stenen har jeg troet at læse **wel[A]duds** og i **wks** paa Fonnaas-Spænden har jeg formodet **Wakrs** (Norg. Indskr. I, 63 f.). I *airikis* paa Sparløsa-Stenen (Norg. Indskr. I, 213) kan i mulig betegne en utydelig Vokal, som har været Levning af *a*.

Baade Rune 2 og Rune 4 i **h*a*das** er paa Stenen utydelig. Begge har paa den her S. 238 efter Stephens gjengivne Tegning faaet en feilagtig Form.

Rune 2 maa, som jeg nu tror, med overveiende Sandsynlighed ansees for † *n*. Kvisten er ikke fuldt tydelig, men det synes dog neppe at kunne betvivles, at Runen har en Kvist, der skjærer den lodrette Stav og skraaner meget stærkt ned mod høire, og som baade nedentil, hvor den er tydeligst, og oventil er nær ved den lodrette Stav. Rune 2 er vistnok ikke | i og enhver anden Rune er her udelukket¹⁾.

Rune 4 maa med overveiende Sandsynlighed ansees for **þ b** og ikke for **þ w**. Den nederste Trekant til høire paa **b** er utydelig, men neppe usikker. Sidestavene til høire paa **b** er kantede, ikke afrundede. Nederste Sidestav er vistnok bleven utydelig ved en tilfældig Afskalling, men synes dog temmelig sikkert at berøre den lodrette Stav et godt Stykke ovenfor dennes Basis. Dette er ogsaa Tilfældet ved **b**-Runen paa Fonnaas-Spænden (Rune 9 i Rad 3, se Norg. Indskr. I, 55 og Pl. III). Men endnu maa det ved Rune 4 (**b**) paa Bø-Stenen mærkes, at der fra den rette Stav gaar ud til venstre en nedad skraanende ret Streg, som synes at maatte være hugget. Den gaar ud fra den lodrette Stav lidt nedenfor det Punkt, hvor nederste Skraastreg af øverste Trekant til høire for den lodrette Stav berører denne. Skraastregen til venstre gaar ikke saa langt ned som til Runernes Basis. Den sees ikke paa Stephens's Tegning. Hvilken Betydning denne Skraastreg har, kan jeg ikke efter dens Form bestemme. Naar jeg betegner denne Skraastreg ved *, saa bliver første Navn altsaa **hna*bdas** eller **hnab*das**.

Burg (S. 118 f. Anm. 2) bemærker med rette, at en Form **hnabdas** uden Vokal mellem **b** og **d** vilde være uforklarlig. Genetivendelsen *-as* var nemlig ubetonet, hvilket vi se deraf, at den i historisk Nordisk er bleven til *-s*. En Vokal kan altsaa ikke lydret være bleven synkoperet mellem **b** og **d**²⁾.

Da man saaledes venter en Vokal mellem **b** og **d** og da der paa **b** (Rune 4) er en Skraastreg, hvis Betydning ikke er paavist, saa ligger den Formodning nær, at denne Skraastreg paa **b** er et Vokaltegn, i hvilket Tilfælde Rune 4 er en Binderune, eller antyder, at en Vokal mangler mellem **b** og **d**.

1) Prof. Rygh har overbevist mig om, at Rune 2 ikke kan være **R r**, som har Stav tilfælles med **H h**. Han udtaler som sin Mening, at der er Mulighed for, at Rune 2 kan være **n**, og at der efter de levnedes Træk ikke kan være Spørgsmaal om at læse andet end enten **i** eller **n**.

2) Det synes ogsaa uantageligt, at Formen uden Vokal mellem **b** og **d** skulde være ved Analogi bleven overført til Genetiv fra Dativ, hvor Vokalen skulde være faldt ud, fordi Dativendelsen *-e* havde stærk Bitone.

*hnab*das* synes, som Burg bemærker, at være beslægtet med ags. *Hnæf* (bl. a. i *Beowulf*), oht. (alemannisk) *Hnabi* (c. 720); jfr. Müllenhoff i *Haupts Zeitschr.* XI, 282. Man skulde derfor af sproglige Grunde her vente *hnabidas*.

Men denne Sprogform kan jeg ikke af Trækkene faa frem. Den eneste Rune, som kan have en ned mod venstre skraanende Kvist, er (foruden *n*, der her vistnok som Rune 2 har en aldeles forskjellig Form, og *t*) 𐌚 𐌚 (se *Norg. Indskr.* I, 117—148). Men dennes Kvist gaar ud fra Runens Top, og jeg vover ikke at paastaa, at Rune 4 er en Binderune af 𐌚 b og 𐌚 𐌚 , enten saaledes at nederste Kvist paa 𐌚 skulde være forsvunden ved Forvitring eller saaledes at vi her skulde have en Form af Runen uden Kvist nedentil, ligesom en saadan synes at forekomme i Tyskland (*Norg. Indskr.* I, 141 f.). Heller ikke tør jeg paastaa, at Skraastregen til venstre paa Rune 4 skal angive *iss*-Runen. Formen *hnabidas* bliver derfor usikker.

Jeg gjengiver altsaa Bø-Stenens Indskrift ved

hnab(i?)das hlaiwa
„Hnab(i?)ds Gravhaug“.

Jeg tilføier nogle grammatiske Bemærkninger om Indskriften. Den urnord. Genetivform paa *-as* af *a*-Stammer, af hvilken den historisk nordiske Form paa *-s* regelret er opstaaet, afviger fra den gotiske paa *-is*. Derimod stemmer den overens med oht. *-as*, der findes for *-es* i senere Sprogmindesmærker (fra 9de Aarh. af), især i den bayerske Dialekt; oldsaks. *-as* (dog ogsaa *-es*); ags. sjælden *-as* for *-es*, i de ældste Kilder *-æs*. Endelsen *-s* forudsætter førgerm. enten *-so* med Hovedtone paa den forudgaaende Vokal eller *-sso*. For *ss* taler oldn. Gen. *þess*; ogsaa oldslav. *česo* = got. *hwis*, oht. *hwes* (*Torp Nominalflexion* S. 25).

Hvad enten der skal læses *hnabidas* eller *hnabdás*, saa betegner *b* her, ligesom i *halaiban* paa Tune-Stenen, den bilabiale tonende Spirant, som i historisk Oldnorsk er gaaet over til en Lyd, der skrives *f*.

Navnet *hnab(i?)das* synes at være beslægtet med oldn. *hnafa hnóf* Guðr. hv. 12, nynorsk Dial. *nava* Præt. *nava*, kappe af, hugge (Toppen, Hovedet) af; jfr. Aasens og Ross's Ordbøger. Navnet synes at være dannet ligesom de tyske Navne paa *-id*, oht. *-it*, der nævnes af Förstemann under *d* og af Stark *Germania* III, 299. F. Ex. *Attid* Wigand Trad. Corb. 241; *Ettid* ibid. 247; *Harid* ibid. p. 100, 455.

hlaiwa har bibeholdt *w* i Lighed med Gotisk og i Modsætning til historisk Nordisk. Jfr. bl. a. *hlewa*-Guldhornet, *þewar* Torsbjærg-Dopsko og Valsfjorden, *hlaiwido* eller *hlaaiwido* Strand-Stenen.

Hvis *hlaiwa* havde holdt sig i historisk Oldnorsk, vilde det der sandsynlig have hedt **hlæ*, **hljá* eller **hljó*. Jfr. oldn. *fræ*, *frjó* — got. *fraiws*; oldn. *sær*, *sjár*, *sjór* — got. *saiws*; oldn. *snær*, *snjár*, *snjór* — got. *snaiws*; oldn. *mjár*, *mjór*, *mæo*. s. v. Men et andet Lydforhold viser nyisl. Adv. *ská* „paa skraa“, nynorsk Dial. *skå* „skraa“ — lat. *scaevus*, gr. *σκαίος*; oldn. *sál* — got. *saiwala* (Noreen Gramm. ² § 57, 3). Mulig skulde derfor *hlaiwa* lydret blive til **hlá* (som Noreen formoder),

**hlaiwe* til **hlævi*. Jeg vover dog ikke at søge Ordet i noget af de norske Stedsnavne, som indeholde *lä*.

Om Skrivemaaden *hnab(i?)das* (ikke *hanabidas*) og *hlaiwa* (ikke *halaiwa*) se Norg. Indskr. I, 224.

Wimmer (Runenschr. 303) henfører Bø-Stenen til anden Halvdel af 6te Aarh. Jeg har intet herimod at indvende, men jeg tror dog, at Tiden ikke lader sig saa bestemt fastsætte. Jeg forstaar ikke, hvorfor Bø-Stenen af Wimmer sættes til en yngre Tid end Strand-Stenen, som han henfører til første Halvdel af 6te Aarhundred.